

Т. І. ТАРАХОНИЧ

МЕТОДОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ ДОСЛІДЖЕННЯ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ

Анализируется понятие методологии научного исследования, дается определение основных методов и приёмов, которые используются в процессе анализа правового регулирования и правового влияния как общетеоретических категорий.

In the scientific article the concept of methodology of scientific research is analyzed, the analysis is given to the basic methods and receptions which are used in the course of the analysis of legal regulation and legal influence as general-theoretical categories.

Науковці слушно обґрунтовують необхідність наукового дослідження теоретичних проблем юридичної науки концептуального характеру. Адже будь-які соціально значимі поняття, у тому числі «правове регулювання» повинні розглядатися у контексті їх методологічних та практичних аспектів, що дасть можливість охарактеризувати їх сутність, зміст, функціональне призначення, шляхи підвищення ефективності функціонування тощо. Це зумовлює необхідність переосмислення теоретичних засад правового регулювання з методологічної точки зору, крізь призму сучасності. Окремі аспекти правового регулювання характеризувалися у радянській та пострадянській юридичній літературі, представниками галузевих юридичних наук та загальної теорії держави та права. Проте досі не розроблено науково обґрунтованої методології дослідження правового регулювання, яка б дала змогу систематизувати наукові погляди щодо поняття правового регулювання, його співвідношення з правовим впливом, особливостей функціонування механізму правового регулювання, його структури тощо. Зазначене свідчить

© ТАРАХОНИЧ Тетяна Іванівна – кандидат юридичних наук, старший науковий співробітник Інституту держави і права ім. В.М. Корецького НАН України

про необхідність подальшого опрацювання концептуальних теоретичних та методологічних засад теорії правового регулювання.

Аналіз правового регулювання був би неповним, якби науковці не використовували різноманітний методологічний інструментарій. Слід підкреслити, що методологія як певний результат наукового пошуку визначає шлях мислення до істини і забезпечує цей шлях відповідними засобами. Дослідженню поняття методології присвячені фундаментальні праці В.Д. Бабкіна, С.Д. Гусарева, Д.А. Керімова, М.І. Козюбри, Р. Лукича, А.Д. Машкова, Н.Н. Тарасова, О.Д. Тихомирова, В.М. Сирих, В.М. Селіванова, Л.В. Петрової, Г.І. Рузавіна, Р. Ципеліуса тощо¹.

Методологія не є самостійною наукою, локальною галуззю наукового знання, яка існує ізольовано від всієї системи наук. Вона є загальнонауковим феноменом, притаманним науці у цілому і кожній її галузі зокрема. Структурно методологія включає ряд компонентів, серед яких слід виокремити систему методів (загальнонаукові та приватно-наукові методи пізнання) та вчення про них, певну світоглядну позицію дослідника та загальнотеоретичні принципи. Методології властиві інтегративні якості, її ядром є філософія в єдності діалектики, гносеології та логіки у пізнавальному процесі. Ця єдність є засобом суб'єктивного осмислення об'єктивного розвитку. Методологія має декілька рівнів: діалектико-світоглядний, який визначає основні напрями та загальні принципи пізнання у цілому (вищий рівень); загальнонауковий (міждисциплінарний), використовується в процесі пізнання особливої групи однотипних об'єктів (середній); приватно-науковий, який застосовується в процесі пізнання специфіки окремого об'єкта (нищий рівень); перехідний від пізнавально – теоретичної до практично-перетворювальної діяльності, що формує загальні шляхи та форми впровадження результатів наукових досліджень у практику².

Даний підхід до розуміння методології у цілому є конструктивним, оскільки дає змогу сформувати цілісне уявлення про методологію дослідження. Слід зазначити, що серед всієї сукупності методологічного інструментарію є суто юридичний інструментарій, водночас юридична наука використовує для аналізу різних об'єктів правової дійсності способи, прийоми, процедури дослідження, які властиві іншим наукам.

У цьому контексті необхідно звернути увагу на змістовний та формальний аспект методології. Змістовний аспект методології містять такі проблеми, як: структура наукового знання взагалі, й наукової теорії зокрема; закони виникнення, функціонування і зміни наукових теорій; понятійний каркас науки і її окремі дисципліни; характеристика схем пояснення, прийнятих у науці; структура й операційний склад методів науки; умови і критерії науковості. Формальний аспект методології пов'язаний з аналізом мови науки, формальною структурою наукового пояснення, описом і аналізом формальних і формалізованих методів дослідження, зокрема методів побудови наукових теорій і умов їх логічної істинності, типології систем знання³.

Методологічною основою загальнотеоретичного дослідження правового регулювання є загальні теоретичні принципи наукового пізнання, дослідницькі підходи, система методів, способів. Звернемо увагу на важливу складову методології – метод дослідження та можливість його використання для аналізу такої категорії, як правове регулювання.

Метод у перекладі з грецької означає – спосіб пізнання. Аналіз сучасної вітчизняної та зарубіжної наукової літератури дає можливість стверджувати про

неоднозначність тлумачення зазначеної категорії. Так, метод розуміють як засіб (прийом), за допомогою якого досягається нове знання чи здійснюється систематизація, оцінка, узагальнення інформації⁴; як спосіб, шлях пізнання та практичного перетворення реальної дійсності, система прийомів та принципів, що регулює практичну та пізнавальну діяльність суб'єктів⁵; як прийоми та способи виконання наукового завдання⁶; упорядкований та організований спосіб діяльності, спрямований на досягнення певної практичної чи теоретичної мети⁷; сукупність конкретних прийомів та засобів, вибравши які, дослідник розраховує отримати знання про об'єкт вивчення⁸.

Таким чином, для методів характерне використання способів, засобів, прийомів, принципів, за допомогою яких досліджується предмет науки; це використання здійснюється через певну послідовність дій, з використанням у процесі пізнання конкретного об'єкта відповідного інструментарію; ця послідовність дій спрямована на досягнення поставленої дослідником мети; зазначені цілі можуть бути різноманітними, починаючи від отримання нового знання до узагальнення, оцінки, систематизації вже існуючого знання; цілі класифікуються на теоретичні (пізнавальні) та практичні.

У пізнавальній та практичній діяльності застосовуються різноманітні методи, які передбачають використання певних прийомів. В юридичній літературі, за виключенням окремих випадків, практично відсутні визначення поняття «прийом» з точки зору методологічної проблематики. Так, А. Д. Машков, у контексті пізнавальної процедури, розглядає прийом як певний спосіб (способи) поєднання конкретних засобів пізнання, яке відбувається у процесі здійснення пізнавальної процедури, з метою отримання певного знання. У даному контексті спосіб пізнання він характеризує як послідовність здійснення пізнавальної процедури. А засіб розглядає як інструментарій (знаряддя, матеріали, інструменти), які залучає дослідник у процесі пізнання конкретного об'єкта. Слід погодитись з думкою А.Д. Машкова, що між методом та прийомом існують певні розбіжності. Метод, на відміну від прийому, є усвідомленим, обґрунтованим, оптимізованим прийомом. Прийом є явищем більш архаїчним, первісним, інтуїтивним. Метод – це результат творчої думки, спрямованої на усвідомлення дослідницької (чи іншої) процедури. Прийом може виникати, розвиватися і використовуватися несвідомо, випадково або за аналогією⁹.

Н.М. Пархоменко зазначає, що між методами та прийомами існує ієрархічний взаємозв'язок, що характеризується такими особливостями: кожний метод і прийом посідає визначальне місце щодо інших прийомів та способів пізнання, оскільки є основою для ґрунтовніших досліджень; сукупність методів та прийомів має інтегративне значення і несе завершене теоретичне знання; кожен із методів характеризує ту чи іншу сторону, рису, особливість досліджуваного об'єкта, а в єдності – його цілісність як у генетичному, історичному, так і в субстанційному, змістовному, функціональному аспектах¹⁰.

Науковим дослідженням притаманний плюралізм методів пізнання. Дискусійним у юридичній літературі є питання щодо класифікації методів юридичної науки. С.Д. Гусарев, О.Д. Тихомиров класифікують методи не тільки на рівні загальної методології, а й на рівні окремої науки або окремої наукової дисципліни. Вони вважають, що у пізнавальній та практичній діяльності використовуються різноманітні методи, які можна класифікувати за формами діяльності на: пізнавальні (повсякденні й наукові) та практичні; за формами мислення: раціональні та ірраціональні (інтуїтивні). Наукові методи поділяються на: загальні методи вищо-

го рівня (філософського рівня), до якого належать діалектична і формальна логіка, що використовується не тільки в науковому пізнанні, а й у практичній діяльності; загальнонаукові методи, які використовуються всіма науками та поділяються на теоретичні та емпіричні; приватно наукові методи, що використовуються групою наук; спеціальні методи, використовуються однією наукою¹¹.

Авторська класифікація методів запропонована І.В. Табаріним, який виокремлює такі критерії класифікації: за сферою застосування: методи практичного наукового дослідження (емпіричні) та методи теоретичного наукового пізнання (раціональні). За ступенем поширеності при використанні: загальнонаукові, які залежно від виду дослідження поділяються на методи емпіричного (практичного) дослідження (спостереження, порівняння, експеримент тощо); методи раціонального (теоретичного) дослідження (сходження від абстрактного до конкретного, закони логіки тощо); універсальні раціонально-емпіричні методи, які використовуються як в процесі теоретичного, так і практичного дослідження (абстрагування, аналіз і синтез тощо). За даним критерієм другу групу становлять приватно-наукові методи, які використовуються в процесі аналізу певних об'єктів чи групи об'єктів та застосовуються серед обмеженої кількості наукових дисциплін (формально-юридичний, порівняльний, системний аналіз, метод соціологічних досліджень моделювання тощо). Також вчений виокремлює філософсько-методологічні підходи до наукового дослідження (діалектика, метафізика)¹².

Схожі класифікації мають місце у працях інших вчених. Наприклад, О.Ф. Скакун розрізняє такі наукові методи, як: загальний метод, під яким розуміє метод філософської діалектики, що розкривається через логічний метод сходження від простого до складного, від абстрактного до конкретного; через принцип єдності логічного та історичного; через системно-структурний метод; другу групу становлять основні приватні (конкретні) методи, серед яких вона виокремлює: формально-догматичний метод (юридико-технічний), соціологічний, статистичний, конкретно-історичний, порівняльно-правовий, третя група – це спеціальні методи, які ґрунтуються на досягненнях суспільних та технічних наук, а саме: математичний, кібернетичний, психологічний тощо.

Усі ці класифікації методів не є ізольованими, вони тісно переплітаються, збагачують одна одну. Проблеми, які розв'язуються юридичною наукою, потребують використання цілого ряду методів, але це не означає, що в кожному випадку повинні створюватись якісь нові методи.

Методи характеризуються певним ступенем загальності, починаючи від універсальних методів діалектики і логіки і закінчуючи спеціальними методами, створеними для дослідження певної сфери природи та суспільства¹³.

Спробуємо охарактеризувати основні методи і прийоми, які використовуються при дослідженні правового регулювання та правового впливу як загальнотеоретичних категорій. Матеріалістична діалектика, як і діалектична логіка, включає: загальні категорії, тобто поняття про найбільш загальні закони розвитку природи, суспільства, мислення («зміст», «форма», «сутність», «явище», «причина», «наслідок»); категорії, які відображають специфічні зв'язки в процесі пізнання («матерія» і «свідомість», «емпіричне» та «теоретичне», «абстрактне» та «конкретне», «історичне» та «логічне»); принципи пізнання (єдність історичного та логічного; сходження від абстрактного до конкретного); загальнологічні та загальнонаукові прийоми пізнання (аналіз і синтез; індукція і дедукція; системний і функціональний аналіз; конкретно-соціологічний аналіз)¹⁴.

Діалектика як загальний метод пізнання, виконуючи світоглядну та методологічну функцію, характеризує державно-правові явища, у тому числі правове регулювання та правовий вплив, у їх взаємодії та взаємовпливі. Використання зазначеного методу дає змогу вивчити ці категорії з точки зору динамічних змін, що в них відбуваються на основі таких законів формальної логіки, як: перехід від кількісних змін до якісних перетворень, єдність та боротьба суперечностей між тим, що відживає, та новим, заперечення, з яким пов'язані процеси виникнення, розвитку та вдосконалення зазначених правових явищ.

Серед сукупності методів, які використовуються юридичною наукою, важливе місце у формуванні нових гіпотез та теорій правового регулювання відводиться формально-логічному методу. Слід погодитися з думкою С.Д. Гусарєва і О.Д. Тихомирова, що проникнення в юридичну науку способів, прийомів та процедур, які притаманні іншим наукам, не є суто формальним механічним процесом, а супроводжується відповідно їхньою перебудовою, трансформацією, пристосуванням до специфіки об'єктів державно-правової дійсності¹⁵.

Охарактеризуємо такі важливі прийоми логіки, які відіграють своєрідну роль у логічному осмисленні досліджуваного явища, як аналіз та синтез. За допомогою аналізу правове регулювання та його механізм характеризується через його складові як елементи складного цілого. У процесі розумового чи фактичного розчленування цілого на частини аналізується структура об'єкта, що вивчається. За допомогою синтезу, в основі якого покладено процес об'єднання частин об'єкта – правового регулювання в єдине ціле, відбувається узагальнення основних ознак, якостей даного об'єкта, формуються його загальні поняття.

Аналіз та синтез як логічні прийоми мислення тісно взаємозв'язані з таким логічним прийомом, як абстрагування. У філософській літературі зазначається, що абстрагування – це процес відсторонення (часове) від тих предметів, явищ, зв'язків, які ускладнюють розгляд об'єкта дослідження в «чистому вигляді», необхідне на даному етапі вивчення¹⁶.

За допомогою абстрагування, правове регулювання розглядається як таке явище, що не пов'язане з іншими соціальними феноменами, як сукупність засобів, за допомогою яких здійснюється регулятивний вплив на суспільні відносини. Відбувається розумове відмежування, виділення лише тих якостей, властивостей, складових об'єкта, які цікавлять дослідника, та одночасне відмежування від інших якостей, в результаті чого створюються певні абстракції – наукові поняття, категорії, теоретичні конструкції тощо.

З огляду на специфіку нашого дослідження певну увагу слід звернути і на такі логічні прийоми, як індукція та дедукція. Індукція передбачає збір та аналіз окремих фактів, вивчення яких дає змогу виявити загальні та повторювальні риси певних явищ. На основі дедуктивного методу загальні властивості множини переносяться на елементи цієї множини. Тим самим, аналізуючи основні властивості механізму правового регулювання, дослідник переносить ці властивості на елементний склад даного механізму, відбувається пізнання даного об'єкта від загального до особливого, від абстрактного до конкретного.

Для аналізу засобів, способів правового регулювання використовується такий важливий прийом логіки, як класифікація. В енциклопедичних словниках зазначається, що класифікація – це система супідрядних понять (класів об'єктів) тієї чи іншої галузі знань чи діяльності людини, що використовуються як засіб для встановлення зв'язків між цими поняттями чи класами об'єктів¹⁷. Для класифікації характерні такі аспекти: інформаційний та пізнавальний. У юри-

дичній літературі зазначається, що поділ певного явища (об'єкта) на споріднені, близькі за розумінням і суттю явища (об'єкти) несе в собі інформацію про об'єкт, який утворився внаслідок даного поділу. В цьому розумінні класифікація має інформаційне значення. Пізнавальне значення класифікації полягає в тому, що у процесі здійснення суб'єктом поділу об'єкта на елементи сам суб'єкт отримує певні знання¹⁸.

Ряд науковців, аналізуючи логічний метод, розглядають його в єдності з історичним, підкреслюючи, що вони співпадають за кінцевими цілями дослідження, а відрізняються вихідним матеріалом та безпосередніми завданнями дослідження. Історичний метод характеризується конкретно-історичними формами викладу матеріалу, а логічний – абстрактно-теоретичними формами. Логічний метод є узагальненим відображенням історичного методу, але позбавлений його форми та випадковостей, які дають змогу виявити в історичному процесі найбільш суттєве, закономірне і виразити його в наукових категоріях¹⁹. За допомогою історичного методу правове регулювання аналізується з точки зору виникнення та розвитку даної категорії, поступового набуття нею тих властивостей, які характеризують її зміст, сутність на сучасному етапі історичного розвитку.

Не менш вагомим для вирішення дослідницьких завдань є порівняльний метод, який передбачає вивчення об'єктів пізнання шляхом їх співставлення, виявлення їх схожих та відмінних рис. Порівняльний метод дає змогу бачити в різних правових системах загальне, особливе, індивідуальне (специфічне), принципово протилежне, тобто тотожність та відмінність, що, в свою чергу, дає можливість виявити закономірності та випадковості в процесі розвитку²⁰.

У системі загальнонаукових методів дослідження, що використовуються всіма сферами наукового знання, важливе місце посідають структурний та функціональний методи у межах системного підходу. В юридичній літературі підкреслюється, що за допомогою функціонального методу характеризуються найбільш суттєві умови функціонування певної системи. Цей метод дає змогу визначити не стільки дію самої системи, скільки функціонування її окремих елементів в їх взаємозв'язку та взаємозалежності²¹.

Функціональний метод дає можливість охарактеризувати механізм правового регулювання як цілісну систему елементів, визначити його структурні елементи з точки зору змін, що в них відбуваються, а також їх взаємодії, взаємовплив, соціальну цінність елементів механізму правового регулювання тощо. Це дає можливість констатувати, що функціональний аналіз більшою мірою має місце в динамічних системах. Поряд із зазначеним методом, якщо необхідно визначитися з іншими аспектами зазначеної системи, особливо якщо вона знаходиться у статичному стані, значного поширення набуває структурний аналіз. Досить часто в юридичній літературі використовується поєднання зазначених методів і вони отримують назву системно-структурного чи структурно-функціонального методу.

Плюралізація методів, що використовуються юриспруденцією, забезпечить всебічність аналізу предмета дослідження, а саме – правового регулювання, удосконалення та появу нових категорій, понять та суджень, дасть можливість обґрунтувати концептуальні засади нових теорій, а також концептуальних засад теорії правового регулювання.

1. *Гусарев С.Д., Тихомиров О.Д.* Юридична деонтологія (Основи юридичної діяльності): Навч. посіб. – К., 2008. – 495 с.; *Керимов Д.А.* Методологія права.

Предмет, функции, проблемы философии права. М., 2003; *Лукич Р.* Методология права. – М., 1981; *Тарасов Н.Н.* Метод и методологический поход в правоведении (попутка проблемного анализа) // Правоведение. – 2002. – № 1. – С. 159–173. **2.** *Керимов Д.А.* Цит. работа. – С. 85–86. **3.** *Тихомиров О.Д.* Методологии науки понятия. // *Міжнародна поліцейська енциклопедія: У 10 т. / Відп. ред.. Ю.І. Римаренко, Я.Ю. Кондратьєв, В.Я. Тацій, Ю.С. Шемшученко.* – К., 2003. – С. 355. **4.** *Ромашов Р.А.* Теория государства и права. – СПб., 2006. – С. 17. **5.** *Баскаков А.Я., Туленков Н.В.* Методология научного исследования: Учеб. пособие. – К., 2002. – С. 17. **6.** *Рассказов Л.П.* Теория государства и права: Учебник для вузов. – М., 2008. – С. 9. **7.** *Рузавин Г.И.* Методология научного познания: Учеб. пособие для вузов. – М., 2005. – С. 4. **8.** *Бурлай Е.В.* Философский уровень методологи государственно-правовых исследований // *Методологические проблемы юридической науки: Сб. науч. трудов. / АН УССР. Ин-т государства и права; Отв. ред. Н.И. Козюбра.* – К., 1990. – С. 24. **9.** *Машиков А. Д.* Проблеми теорії держави і права. Основи: Курс лекцій. – К., 2008. – С. 145–147. **10.** *Пархоменко Н.М.* Джерела права: проблеми теорії та методології. Монографія. – К., 2008. – С. 33. **11.** *Гусарев С.Д., Тихомиров О.Д.* Цит. праця. – С. 57, 65. **12.** *Табарин И.В.* Современная теория права: новый научный курс: Монография. – М., 2008. – С. 570, 581, 599–600. **13.** *Рузавин Г.И.* Цит. работа. – С. 8. **14.** *Комаров С.А.* Общая теория государства и права: Учебник. – СПб, 2008. – С.20. **15.** *Гусарев С.Д., Тихомиров О.Д.* Юридична деонтологія. – К.: ВІРА-Р; Дакор, 2000. – С. 66. **16.** *Философская энциклопедия / За ред. Ф.В. Константинова.* – Т. 1. – М., 1960. – С.13. **17.** *Міжнародна поліцейська енциклопедія: У 10 т. / Відп. ред. Ю.І. Римаренко, Я.Ю. Кондратьєв, В.Я. Тацій, Ю.С. Шемшученко.* – К., 2003. – Т.1. – С. 277; *Великий енциклопедичний юридичний словник / За ред. Ю.С. Шемшученка.* – К., 2007. – С. 357. **18.** *Куценко І.В.* Теоретичні основи класифікації підзаконних нормативно-правових актів України // *Правова держава.* – Вип. 18. – К., 2007. – С. 506. **19.** *Теория государства и права: Курс лекций / Под ред. Н.И. Матузова и А.В. Малько.* – М., 2005. – С. 25. **20.** *Радько Т.Н.* Теория государства и права: учеб. – М., 2009. – С. 34. **21.** Там же. – С. 27.